

A. JAKULIENĖ

LIETUVIŲ KALBOS PASYVO FORMAVIMASIS IR SANGRAŽINIAI VEIKSMAŽODŽIAI

Ar gali lietuvių kalbos sangražiniai veiksmažodžiai atlikti pasyvo funkcijas — šis klausimas domino ne vieną lietuvių kalbos tyrinėtoją. Tačiau aiškiai atsakyti į jį buvo labai sunku dėl daugelio priežasčių. Pirmiausia, lietuvių kalbos pasyvas kaip morfologinė kategorija nedaug tyrinėtas, nėra bent kiek detaliau analizuotas pasyvo vartojimas ir jo morfologinė išraiška lietuvių kalbos tarmėse ir senuosiuose paminkluose. Kita vertus, spręsti tai, kaip pasyvas yra reiškiamas, galima tik aiškiai apibrėžus pačią pasyvo sąvoką, t. y. nustatčius, ką reikia laikyti pasyvu. Tačiau iki šiol nėra aiškūs pagrindiniai požymiai, skiriantieji pasyvą nuo kitų artimos reikšmės konstrukcijų. Sakysim, nėra nustatyta aiškių kriterijų skirti pasyvinei konstrukcijai nuo vardažodinio tarinio. Pvz., sakinį *durys buvo atidarytos* galima suvokti dvejopai: 1) durys buvo atviros (plg. *Įėjęs pamačiau, kad durys buvo atidarytos*), 2) duris atidarė (plg. *Visi privargo, kol durys buvo atidarytos*); sakinyje *grybai yra valgomi* gali reikšti: 1) grybus galima valgyti, t. y. jie ne nuodingi, 2) grybus valgo. Be to, reikėtų nustatyti kriterijus, leidžiančius aiškiai atriboti nuo pasyvo tokius intransityvinius veiksmažodžius, kurių veiksmo priežastis yra arba gali būti nurodyta sakinyje (pvz., *nuo vėjo linko medžių šakos*). Atsižvelgiant į šiuos ir kai kuriuos kitus dalykus, pasyvinėmis reikėtų laikyti tokias konstrukcijas, kurioms būdingi šie pagrindiniai požymiai: a) veiksmažodžio veiksmas yra nukreiptas į inaktyvų subjektą¹; b) į subjektą nukreiptą veiksmą atlieka pašalinis veikėjas, kuris veikia tikslingai ir todėl yra skirtinas nuo veiksmo priežasties²; c) procesualumas; pagal šį požymį pasyvinės konstrukcijos skirtinos nuo statinio vardažodinio tarinio; d) pasyvinės konstrukcijos visuomet gali būti pakeičiamos atitinkamomis aktyvinėmis, plg., pavyzdžiui, minėtąjį *durys buvo atidarytos*, kur konstrukcija *buvo atidarytos* yra pasyvinė, jei gali būti pakeista *atidarė*, tačiau negali būti laikoma pasyvine, jei reiškia 'buvo atviros'.

¹ Kadangi straipsnyje nagrinėjamos įvairių tipų konstrukcijos, patogumo sumetimais subjektu visur vadinamas sakinio veiksnys.

² J. Jablonskis, atrodo, pasyvinio veiksmo atlikėju laikė tik tokį veikėją, kuris sakinyje yra arba gali būti pasakomas kilmininku, plg. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, Vilnius, I, 1957, 297.

Pasyvas, turintis visus minėtuosius požymius, dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje paprastai reiškiamas perifrastinėmis konstrukcijomis, susidedančiomis iš pagalbinio veiksmažodžio *būti* ir būtojo arba esamojo laiko neveikiamosios rūšies dalyvio; konstrukcijos su būtojo laiko dalyviu (pvz., *jis buvo nužudytas kare*) vartojamos vienkartiniam, baigtam procesui reikšti (perfektinis pasyvas), o konstrukcijomis su esamojo laiko dalyviu (pvz., *Dek, širdie... kad nebūtų deginami žmonės*) pasakomas pasikartojantis arba nebaigtas veiksmas (imperfektinis pasyvas). Tiesa, imperfektinis pasyvas gali būti reiškiamas ir būtojo laiko dalyviais (pvz., *Senų miškai mylėta...*)³. Imperfektinio pasyvo išraiškos nevienodumas rodo, kad lietuvių kalboje pasyvo morfologizacijos procesas dar tebėra nepasibaigęs. Tai patvirtina ir ta aplinkybė, kad vienas iš formalių pasyvo rodiklių – veiksmo atlikėjo kilmininkas – lietuvių kalbos pasyvinėse konstrukcijose yra labai nemėgstamas ir palyginti retai tevirtojamas, pvz.: *darbininkai stato namą, o ne namas yra darbininkų statomas, mes mylime tėvynę, o ne tėvynė yra mūsų mylima*. Be veikėjo kilmininko tokios pasyvinės konstrukcijos (pvz., *namas yra statomas ir pan.*) galėtų būti vartojamos.

Kaip matėme, būdingiausios lietuvių kalbos pasyvinės konstrukcijos – imperfektinio pasyvo – morfologinė išraiška tebėra nenusistovėjusi dar ir šiandien nors jaučiama tendencija tokią pasyvą reikšti konstrukcijomis, susidedančiomis iš veiksmažodžio *būti* ir esamojo laiko nev. rūšies dalyvio. Senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose imperfektinio pasyvo išraiška dar įvairesnė: jis gali būti reiškiamas ne tik su esamojo ir būtojo laiko neveikiamosios rūšies dalyviais, bet ir (kaip ir perfektinis pasyvas) su įvairiais pagalbiniais veiksmažodžiais (*būti, stotis tapti, atlikti(s)* ir kt.), pvz.:

a) Tą giesmę gedok kaip latiniškai giedoma ira Mž 318₉₋₁₀; ...nê kurié numirelei / kârtais giwúmpiump̃ šiunczemi est' DP 273₂₄; ...teip' dažnái Chriřtus priimtas tacžéu niékad' neřuwálgomas yra DP 134₈; ...neřa kaip antai řekla ira bærrama ant Dirwos ing řeme BP I 209₂₆; Ponas buwo kabinámas kad ředeio řugrieřnayřeis MP |377b₁₄; ...ęukte mana řunkeņ nūgi Welna estī warginama EEp 53₂₁; Mace Diewa eřme apřaugoieimi... MT 93b₂₁₋₂₂; ...(geri darbai) tur buti pildomi nūg wiřsu MT... 93b₃₋₄;

...nūg řidu bū gúnditas DP22₁₅₋₁₆; ...buwa neřchtas nūg Angelu...EEp 92₅; Ne řudikite/ir ne buřite řuditi: Ne prąřudikite/ir ne buřite prařuditi MP 249a₁₀₋₁₂; ...numire/ir buwo neřtás nuog Aniolu ing priegłápfsti Abrahamá MP 237a₉; Iřchrinktiej ant amžinořes gřwatas kur tur buti ijeřchkoti? MT

³ Daugiau šio tipo pavyzdžių žr. N. Sližienė, Apie sudurtines atliktines veiksmažodžio laikų ir nuosakų formas lietuvių literatūrinėje kalboje, „Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida“, Vilnius, 1964, 91.

170b₃; ...tokie papiktinojmai / ju didczu rupefczu ir budejmu tur buti wengti... MT 211a₃;

b) ...Welino mucziam s ftoio si delei / sawa nepaklufnumo BPI 296₁₆; ...pagalei ureda ir istatima Ihesaus Christaus stotufi apchrikstitas Mž 95₁₂; ...pirm nei dangu giwas imtas ftoios... BP I 412₉; ...raupûti ftoiese ápcđi stiti... EEp 13₂₄; ...raupfuoti ftoioši ápcđi stiti MP 11a₂; ...fstoioš tuoiaus paduotas griekui ir smerti MP 19b₂₇;

c) ...kuréis pawârgele dûbia/kaip erbkeczéis izdáigita tâmpa DP 100₄₂; ...tapa nefchtas Angelu... BP II 191₇;

d) ...wârdas W. Christaus... tû labieus tû didžieus skêlbiamas atlikoš arba stepinamas DP 420₃₄₋₃₅; ...namái ir miestai atlikos nûg Tûrko/ir nûg kitû priéfakiû izpûstiti DP 412₇.

e) ...godas teneftowi fakitas apie ηus... EEp 54₁₈.

Matyti, kad pasyvas, kaip gramatinė kategorija, pradėjo formuotis lietuvių kalboje palyginti neseniai. Reikia pridurti, kad daugeliui lietuvių kalbos tarmių jis ir šiandien yra visiškai svetimas.

Pasyvo morfologizacijos procese, ypač šio proceso pradžioje, aišku, be perifrastinių konstrukcijų su neveikiamaisiais dalyviais galėjo dalyvauti ir kitokios konstrukcijos, reikšme artimos pasyvui. Kai kuriose indoeuropiečių kalbose pasyvo morfologizacijos procese labai didelį vaidmenį turėjo sangražiniai veiksmažodžiai: jie tapo vienu iš pagrindinių pasyvo reiškimo būdų kai kuriose slavų⁴ ir germanų⁵ kalbose (plg. rusų *дом строится рабочими*). Tipologiškai gretindami sangražinių veiksmažodžių raidą atskirose indoeuropiečių kalbose, lietuvių kalbos tyrinėtojai bandė išvelgti pasyvinę reikšmę ir kai kuriuose sangražiniuose lietuvių kalbos veiksmažodžiuose, pvz., *vadintis, rastis, drūtintis, švęstis, regėtis, išsimanyti, ženklintis* ir pan⁶. Laikantis mūsų siūlomo pasyvo apibrėžimo, tokių veiksmažodžių laikyti pasyviniais jokių būdu negalima. Visais šiais veiksmažodžiais pasakomas veiksmas gali būti interpretuojamas ir kaip vykstant savarankiškai, nepriklausomai nuo pašalinio veikėjo. Be to, atskirų leksinių vienetų, nesisiejančių vienas su kitu nei reikšme, nei funkcijomis, išskyrimas dar neduoda pagrindo kalbėti apie pasyvinę sangražinių veiksmažodžių reikšmę. Lietuvių kalbos sangražinių veiksmažodžių grupę, vieningą funkcinį atžvilgiu ir reikšme labai artimą pasyvui, pastebėjo P. Bernadišienė (pvz., *bulvės susivalgė, muilas susimuilijo, vilnų kuodelis*

⁴ Plg. A. B. Исаченко, Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким, II, Братислава, 1960, 358.

⁵ Plg. М. М. Гухман, Развитие залоговых противопоставлений в германских языках, Москва, 1964, 207.

⁶ Plg. A. Schleicher, Handbuch der litauischen Sprache, I, Gramatik, Prag, 1856, 304; В. К. Поржезинский, Возвратная форма глаголовъ въ литовскомъ и латышскомъ языкахъ, Москва, 1903, 54–55. Šių autorių pateikiami pavyzdžiai, rinkti iš senųjų lietuvių kalbos paminklų, dabartinei lietuvių kalbai nebūdingi.

susiverpė, batai susiavėjo ir pan)⁷. Tokį pat santykį su pasyvu turi ir konstrukcijos tipo *šios dėmės sunkiai valosi, tokia medžiaga lengvai skalbiasi*, kurias P. Bernadišienė laikė turinčiomis pasyviają kokybinę reikšmę⁸. Tačiau iš tikrųjų šie neveikiamosios ir pasyviosios kokybinės reikšmės sangražiniai veiksmažodžiai yra neatskirtini vieni nuo kitų: jų santykis yra veikslinio pobūdžio, plg. (*sunkiai*) *valosi, valėsi, valysis* (eigos veikslas) ir *išsivalo, išsivalė, išsivalys* (įvykio veikslas). Ar galima tokias konstrukcijas laikyti pasyvinėmis? Laikantis čia siūlomo pasyvo apibrėžimo, – ne. Jų nelaikė pasyvinėmis ir J. Jablonskis. 1922 m. gramatikoje, aptardamas tokias konstrukcijas, kaip *gerai minasi linai* ir kt., jis rašo, kad „jei čia būtų neveikiamoji rūšis, tad veikėjas tikrasis turėtų ar bent galėtų būti išreikštas kilmininko linksniu“. Tiesa, tokių veiksmažodžių veiksmas yra susijęs su pašalinio veikėjo veikla, ir tas veikėjas gali būti pasakomas naudininko linksniu (pvz., *man neatsidaro durys, t. y. aš negaliu durų atidaryti*), tačiau šis veikėjo naudininkas nelaikytinas sangražinio veiksmažodžio veiksmo atlikėju, o tik veiksmo sukėlėju, priežastimi. Analogiškose konstrukcijose toks subjekto naudininkas gali būti vartojamas ir su intranzityviniais nesangražiniais veiksmažodžiais, pvz., Eglei šilkų kuodelis, nors ir kiek verpiant, *nesusiverpia*, o batų padai, nors ir kaip brūžuojant, dilinant, – stori, kieti, – *nedyla*. Taigi, laikant pasyvinium sangražinį veiksmažodį *nesusiverpia*, reikėtų laikyti pasyvinium ir nesangražinį *nedyla*. Laikant pasyviniais intranzityvinius nesangražinius veiksmažodžius, pasyvas pasidarytų visiškai neapibrėžtas ir nustatyti jo ribas praktiškai būtų neįmanoma. Todėl ir sangražinių veiksmažodžių, vartojamų konstrukcijose tipo *batai susiavėjo, medžiaga lengvai skalbiasi*, veiksmas laikytinas ne pasyvinium, o savaiminiu. Šio tipo konstrukcijose veiksmo savaimingumą lemia dar ir ta aplinkybė, kad jis priklauso nuo vienokių ar kitokių paties veiksmo subjekto ypatybių, ir todėl skirtumas tarp pasakymų *medžiaga gerai skalbiasi* ir *medžiagą gerai skalbia* yra labai ryškus. Kita vertus, kaip tik tokios sangražinės konstrukcijos yra artimiausios pasyvui ir kaip tik čia glūdi galimybė pradėti vartoti sangražinius veiksmažodžius tikrąja pasyvo reikšme. Tarp pasyvo ir čia aprašytųjų konstrukcijų yra pereinamųjų grandžių, kurių pasitaiko tiek dabartinėje lietuvių kalboje, tiek senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose. Pirmasis žingsnis į pasyvą yra tokios sangražinės konstrukcijos, kurių veiksmas nepriklauso nuo subjekto ypatybių, kaip minėtosiiose *medžiaga gerai skalbiasi* tipo konstrukcijose (plg. *čia dar dėsis naujos durys; kai kambarys išsiplaus, išsivalys, tuoj pasidarys jaukiau*), ir kurios yra labai artimos atitinkamoms aktyvinėms konstrukcijoms (*čia dar dės naujas duris; kai kambarį išplaus, išvalys...*). Tačiau ir tokios konstrukcijos skiriasi nuo atitinkamų aktyvinių nedideliu reikšmės niu-

⁷ Žr. P. Bernadišienė, Sangražinių veiksmažodžių reikšmė ir vartoseną dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje (kand. disertacija, rankr.), Vilnius, 1961, 258, 259.

⁸ Žr. op. cit., 219.

ansu. Veiksmas čia suvokiamas kaip savarankiškas, visai nepriklausomas nuo atlikėjo, tarsi vyksta savaime. Šis reikšmės niuansas yra labai nedidelis, tačiau jo buvimas pateisina tokių sangražinių veiksmažodžių vartojimą greta perifrastinio pasyvo literatūrinėje lietuvių kalboje. Be to, tokio tipo konstrukcijose niekuomet negali būti pasakomas veiksmo atlikėjas, todėl laikyti pasyvinėmis jų negalima.

Dar artimesnės pasyvui yra tarminės sangražinių veiksmažodžių formos, reiškiančios įprastą, pasikartojantį veiksmą, pvz.: *jeigu medžias perkasi, tai šakas nugeni dėl tvorų* (Širvintos); *žagrė su užžagriu veržiasi prie trepo* (Vilkaviškis); *rugienos vilna kerpasi, kai rugiai nupiauti, kai vasarojus piaunasi* (Žeimelis). Tiesa, tokios reikšmės sangražinių veiksmažodžių formos, nors teoriškai gali būti sudaromos iš kiekvieno veiksmažodžio, paprastai yra retos. Dažniau vartojami tik atskiri pasakymai ir tik tam tikrame kontekste. Šio tipo konstrukcijose sangražiniai veiksmažodžiai yra vartojami į rytus nuo Mūšos – Nevėžio ir į pietus nuo Nemuno. Pietinėje Lietuvos dalyje sangražiniai veiksmažodžiai kartais (tiesa, labai retai) gali būti pavartojami ir konkrečiam veiksmui reikšti, pvz.: *kviečiai prieš žolinę kirtosi* (Vilkaviškis); *javai jau vežasi į ten* (Garliava).

Nors aprašytosios rytinių Lietuvos tarmių sangražinės konstrukcijos gali būti pakeičiamos aktyvinėmis (t. y. yra „apverčiamos“), tačiau šalia jų negali būti pasakomas veiksmo atlikėjas. Todėl šiuos veiksmažodžius tik su išlyga galima laikyti pasyviniais. Kadangi pasyvo, išreikšto sudėtinėmis konstrukcijomis su neveikiamosios rūšies dalyviais šiose tarmėse nėra, reikia pripažinti, kad pasyvas čia dar tik pradėjo formuotis ir, matyt, formuojasi sangražinių veiksmažodžių pagrindu. Vakarinėje Lietuvos dalyje (į vakarus nuo Mūšos – Nevėžio, o taip pat buv. Rytų Prūsijos tarmėse), kaip ir literatūrinėje kalboje, tiek pasikartojantis, tiek ir kitoks veiksmas reiškiamas perifrastinėmis konstrukcijomis su neveikiamosios rūšies dalyviais.

Pasyvo vartojimą senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose tyrinėti reikia labai atsargiai dėl to, kad beveik visi jie versti iš kitų kalbų. Visų pirma, pasyvinių formų gausumą viename ar kitame kalbos paminkle apsprendė originalo kalboje vartojamų pasyvinių formų skaičius. Taigi senuosiuose raštuose negali būti tiksliai atspindėta padėtis, egzistavusi to meto šnekamojoje kalboje. Antra vertus, ir pačios pasyvo išraiškos priemonės dažnai gali būti pasiskolintos iš originalo kalbos. Todėl, nagrinėjant pasyvo vartojimą ir jo reikimą viename ar kitame paminkle, šiame straipsnyje pirmiausia remiamasi tais pavyzdžiais, kuriuose originalo aktyvinės formos perteikiamos pasyvinėmis arba pasyvinės originalo formos perteikiamos kitokios morfologinės išraiškos pasyvinėmis formomis. Kurias-ne-kurias išvadas galima padaryti, remiantis lyginamąja atskirų senųjų lietuvių kalbos paminklų formų analize. Aišku, kad ir šiuo atveju tebus galima kalbėti tik apie bendras pasyvo vartojimo tendencijas senųjų raštų autorių tarmėse.

Pagal pasyvo morfologinės išraiškos būdus senieji lietuvių kalbos paminklai⁹ skirtini į tris grupes: a) raštai, kuriuose pasyvinis veiksmas reiškiamas vien arba beveik vien perifrastinėmis dalyvinėmis konstrukcijomis; b) raštai, kuriuose pasyvinis veiksmas reiškiamas dvejopai – dalyvinėmis konstrukcijomis ir sangražiniais veiksmažodžiais; c) raštai, kuriuose pasyvinis veiksmas reiškiamas sangražiniais veiksmažodžiais arba parifrastinėmis konstrukcijomis su neveikiamosios rūšies būtojo (tik!) laiko dalyviu.

B. Vilento raštuose, J. Bretkūno 'Postilėje', S. Vaišnoro „Margaritoje teologikoje“, 1720 m. Liuterio katekizmo vertime, L. Rėzos „Psaltere Dovydo“ Prūsijos valdžios įsakymų vertimuose, 1759 m. „Žyvate“, S. Daukanto ir M. Valančiaus raštuose pasyvas reiškiamas tik perifrastinėmis dalyvinėmis konstrukcijomis¹⁰. Prie šios grupės derėtų skirti ir M. Mažvydo raštus¹¹, kuriuose šalia įprastinių dažnų perifrastinių konstrukcijų tėra vos pora pavyzdžių, kur pasyvo funkcijas atlieka sangražiniai veiksmažodžiai: *Taip rafchofe... taip fkaitofe...* Mž 13₁₃₋₁₄ ir *...ant tas notas kaipa gieftisy Tiewe muſu danguefis* Mž 54₂. Beje, antrasis pavyzdys paimtas iš giesmės, kurios vertėjas, atrodo, buvo ne pats M. Mažvydas, plg. tą pačią giesmę M. Mažvydo giesmyne, kurios autoriumi nurodytas J. Zablockis. J. Zablockis, kaip žinoma, kilęs iš rytinės Lietuvos dalies¹²

Kiek sunkiau nustatyti, kokiai grupei priskirtina 1600 m. (Morkūno) „Postilė“, M. Petkevičiaus katekizmas ir „Maldos krikščioniškos“. Morkūno „Postilėje“ greta įprastinių dalyvinių konstrukcijų yra kelios pasyvine reikšme vartojamos sangražinės formos, tačiau visais šiais atvejais ir lenkiškame originale yra sangražinis veiksmažodis, plg.: *...o aniemus pawádintiemus iau apifákos /iog niekad neturi paragaut wecžia rios io* MP 231b₂₁ – *...onym wezwánym ſię opo wiáda* RP

⁹ Šiuo aspektu tyrinėti M. Mažvydo (Mž) ir B. Vilento raštai, M. Daukšos (DP), J. Bretkūno ir 1600 m. (MP) postilės, S. Vaišnoro „Margarita Theologica“, L. Rėzos „Psalteras Dovydo“, „Suma“ (Su), „Maldos krikščioniškos“ (MKr), J. Jaknavičiaus „Evangelijos“ (Ev), K. Sirvydo „Punktai sakymų“ (PS), 1759 m. „Žyvas“, M. Petkevičiaus katekizmas (PK), 1677 m. R. Belarmino (BK) bei anoniminiai 1653 (K) ir 1720 m. M. Liuterio katekizmų vertimai, S. Chilinskio Biblija (ChB), S. Daukanto „Būdas“, M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystė“ ir Prūsijos valdžios įsakymų vertimai (žr. Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, Vilnius, 1960). Palyginimui naudotasi lenkiškais (ir vokiškais) originalo tekstais. Kai kuriuose minėtuose leidiniuose lenkiškas (ar vokiškas) tekstas pateikiamas greta lietuviškojo. M. Daukšos ir 1600 m. (Morkūno) postilių tekstai lyginti su J. Vuiko (J. Wujek, Postilla katoicka mnieysza... I–IV, Wrocław, 1843; toliau VPM) ir M. Rėjaus (M. Rej, Postilla polska... w Wilnie, 1594; toliau RP) postilių tekstais.

¹⁰ Tokie sangražiniai veiksmažodžiai kaip *išsiguldo*, *išsimano*, *išsirodo*, *ženklinasi*, *regisi*, *skaitosi*, laikantis čia dėstomos pažiūros į pasyvą, pasyviniais nelaikomi.

¹¹ Medžiaga rinkta ir pavyzdžiai pateikiami iš leidinio Mažvydas, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams, Kaunas, 1922.

¹² Plg. J. Lebedys, Jurgio Zablockio kilmė, „Kalbotyra“, XIV, Vilnius, 1966, 83.

497₂₆; *Tenáy ápe tátáy pláčžiaus irgi tobuliaus isiprowifis* MP 133b₁₄ – ...*fię...*
rospráwowác będźie RP 285₁₄; *Jog cźionay nekálbás ápe funus kreyway prifie-*
kieńcźius... MP 64b₈ – *fię tu nie mowi...* RP 136₂₄. Viena sangrašinė forma,
 pavartota pasyvine reikšme, rasta M. Petkevičiaus katekizme; ją lenkiškame ori-
 ginale taip pat atitinka sangrašinė forma: ...*tatay kálbäfi* = (...*fię mowi...*) *ape*
tuos... PK 204₂₃ „Maldose krikščioniškose“ taip pat tik viena kita sangrašinė for-
 ma gali būti interpretuojama kaip reiškianti pasyvinį veiksmą: ...*idánt táwo do-*
wános galetu nusipijauti ir cźiesu iš lauka sufikuopty MK 74₁₂.

Dvejopai – dalyvinėmis konstrukcijomis ir sangrašiniaus veiksmoždziais pasyvas reiškiamas M. Daukšos „Postilėje“, Chilinskio „Biblijoje“ ir „Sumoje“, plg., pvz.: *Seies kúnas ne pagerbime|o kėlfis garbéie* DP 594₁₄ – ...*bywa wśianie...*
 VPM I 198₃₆ ir *Kaś tiki inğ ii ne êft’ sudiiemás* DP 240₃₂ – *nie podległ potę-*
pieniu VPM II 87_{25–26}; *Sejas pagadynime, bet prykielamas est nepagadynime*
 ChB 274₁₈; ...*žodžiáms kurie ápe poná Krystu sakos...* Su 21₂₆ ir ...*ovbogams*
Ewángelia abfakomá esti Su 6₁₃.

Tiek pirmos, tiek ir antros grupės darbuose imperfektinis pasyvas gali būti reiškiamas dalyvinėmis konstrukcijomis tiek su esamojo, tiek su būtojo laiko dalyviu, plg.: ...*teip’ dažnái Christus priimtas tačzėu niėkad’ ne suwálgomas yra*
 DP 134₈. Dažnesnės, atrodo, vis dėlto yra formos su esamojo laiko neveikiamuoju dalyviu. Kadangi atitinkamos lenkiško originalo pasyvinės formos sudaromos tik su būtojo laiko neveikiamuoju dalyviu, galima manyti, kad formos su esamojo laiko dalyviu egzistavo minėtųjų raštų autorių tarmėse.

Būdingiausia pasyvo išraiška trečiosios grupės raštuose – sangrašiniai veiksmoždziai. Šiai grupei priklauso K. Sirvydo ‘Punktai sakymų’, J. Jaknavičiaus ‘Evangelijos’ ir R. Belarmino bei kalvinų (1653 m.) katekizmai, pvz.:

...*idant potam bušiantiemus duotus (=dan był) paweykšlas kuntribes* PS II 13₂₂; *Mokšlas čia duostis didžiuámus to swieto (=Náuká iest Pánom tego šwiátá)* PS II 134₁₈; *Wadinafi wayštu/kuriuo gidžiafi žieyžday ir ligos tułos* PS I 355₃; *Kunas tadu mužu... βwinčiaufiami Sakramenti... gidžiafi* PS II 91₂₀; ...*ape kuriuos kitur kałbefis* PS I 227₂₈; *Kitos priežastis ataymo Sunaus Diewo swietan/čia del trumpibes/ápłeydžiasi* PS I 68₁₈; *Apłeydžiafi čia kiti dayktai* PS I 104₇; *Atłeydžiafi ieý daug nufideimu/nes daug numileio* PS I 238₁₈; ...*tiki ir mokia iog nufideimay notšileydžia unt krykšto* PS I 257_{8–9}; *IRa krikštimas / unt kurio wifoki nufideimay atšileydžia* PS I 237₁₁; *Atłeydžiafi tau nufideimay tawo* PS II 133₁₉; ...*atłaydžiafi mažefni ir linguefni nufideimay...* PS II 91₂₁; *Atłaydžiafi koroimas ážu nufideimus per meyly* PS II 92₂₃; *Adunt teýfibe Diewo ážušilaykitu (=bylá żáchowana)* PS II 226_{20–21}; *Atšakitis gali teýp ‘gali būti atsakoma’* PS I 365₁₈; *Gali čia iğšifkaytiti trumpai wifa Historia*

kunčios... PS I 364₂₄₋₂₅; Suſiwers (=Bėdžie pręywrocona) ir wiſiemus ſutwe-
rimamus luofibe... PS I 31₂₁.

...ir neiſmane kás kałbeios (=áni wiedzeli o czym mowił) Ev 42₄₋₅; A kám
máđiefn átłeydđia ſi /máđiefn mili Ev 189₁₈; ...átłaydđias tau nuſideimay tawo
Ev 127₁₂; ...idant pápilditus namáy mano (=aby był dō moy nápełnion) Ev 96₅;
...nuog ſielawartu/ir turtu/ ir gieru giwenimu eydám, áđuſitroſkina, ir ne át-
neſá wayſiaus (=bywaią zaduſzeni) Ev 40₂₀₋₂₁;

...pridedas ánie đodđiey BK A 6₁₆; Ir prideſtis ánie đodđiey BK A 5₂₁; A
kas kałba ſi ape Tewu ir Motinu/tay turi darita but/ir kitiemus wireſniemus BK
B 2a₁₆; M. Táſay griekas káypr átłaydđia ſi? K. Atłaydđia ſi... per Sakramentu...
BK B 8₁₇₋₁₈;...wiſi priſakimay wiename priſakime meyles ſurakina ſi BK B 2₇;
Pinkтами áđuſákos ádunt nieko neteyſingái neuđmuſtume BK B 2a₂₂.

Kokſay peanás ir girklás duoda ſi prieg Wečiarey Poná Chriſtuſá? K 12₄;
...tay eſt Kunás mano /kurs łauđo ſi uđu jus K 9₂₁. Šiuose darbuose vartojamos
ir dalyvinės pasyvo formos, pvz.: ...bus ſuriſtas/płaktas/erſkiečieys karu-
nawotas... PS I 38₅₋₇; Kas tiki ing ii nebus ſuditas Ev 88₂₀₋₂₁; Waykialay
đmoniu Krikſčioniſku ár tur buti krikſtiti K 8₂₉₋₃₀; Tas griekas káypr eſti át-
łáiſtas? BK B 8₆. Pastebėtina, kad dalyvinės formos sudaromos tik su būtojo
laiko dalyviu. Sunku pasakyti, ar tokios formos iš tikrųjų egzistavo autorių tar-
mėse, ar yra atsiradusios dėl lenkų kalbos įtakos.

Kaip matėme, pasyvas reiškiamas senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose
nevienodai. Nevienodai perteikiamos pasyvinės formos net ir tuose darbuose, ku-
rie yra išversti iš lenkų kalbos. Vakarinės Lietuvos dalies tarmių pagrindu para-
šytuose darbuose pasyvas paprastai reiškiamas dalyvinėmis konstrukcijomis, o
rytinės – sangražiniais veiksmažodžiais¹³. Toks formų pasiskirstymas visiškai
atitinka padėtį, esančią dabartinėse mūsų tarmėse. Senuosiuose lietuvių kalbos
paminkluose, kaip ir dabartinėse tarmėse, sangražiniai veiksmažodžiai gali atlikti
tik imperfektinio pasyvo funkcijas. Tiesa, galima surasti keletą atvejų, kur san-
gražiniai veiksmažodžiai, atrodo, reiškia baigtą pasyvinį veiksma, tačiau jie gana
neaiškūs ir abejotini¹⁴.

¹³ Tiesa, senųjų lietuvių kalbos paminklų sangražines konstrukcijas galima laikyti pasyvi-
nėmis tik ta prasme, kad jos gali būti transformuojamos į aktyvines arba perifrastines pasyvinės
konstrukcijas, neiškreipiant sakinio minties. Tačiau šiandien jau sunku pasakyti, ar jos galėjo bū-
ti vartojamos su sakinyje nurodytu veiksmo atlikėju. Beje, senuosiuose raštuose rasta keletas pa-
našių pavyzdžių: ...*nūđ Lútro atádegeſ | apréiſkeſ | ir paródeſ* DP 88₃₆ (plg. ...*się... od Lutra
odkrył, obiawil, y okazał* VPM 151₁₋₂); *Nog kurio wifokia gimine and dangaus ir and ziames za-
dynas* ChB 300₃₁; ...(evangelija) *per letas ir iſpeyktás áfábas ſakofi* Su 45₃₃.

¹⁴ Bene įtikimiausias pavyzdys yra jau minėtas (13 išnašoje) ...*nūđ Lútro atádegeſ...*, ta-
čiau ir jis kelia abejonių, nes originale taip pat yra sangražinės formos. Visa ši konstrukcija yra
pamorfemiui išversta iš lenkų kalbos.

Kadangi dabartinėse lietuvių tarmėse, kaip jau minėta, pasyvas yra retas ir nemėgstamas, vargu ar galima manyti, kad jis buvo labiau paplitęs XVI–XVII a. lietuvių tarmėse. Todėl, kalbant apie pasyvą ir jo morfologinę išraišką tiek XVI–XVIII a., tiek dabartinėse tarmėse, turima galvoje tik tam tikros tendencijos, galimybės vienaip ar kitaip formalizuoti kalboje atsirandančią naują kategoriją. Pasyvas, kaip žinoma, visose kalbose yra susiformavęs vėliau už daugelį kitų veiksmažodžio kategorijų. Tokioje archaiškoje kalboje, kaip lietuvių, jo vystymąsi stimuliuojo kitų kalbų, kuriose pasyvas jau buvo susiformavęs, įtaka. Literatūrinė kalba, išnaudodama jau esančias kalboje pasyvo išraiškos tendencijas ir galimybes, turėjo apibendrinti vieną ar kitą pasyvo formalizacijos priemonę. Perfektinio pasyvo išraiška indoeuropiečių kalbose paprastai vienaip ar kitaip susijus su būtojo laiko neveikiamaisiais dalyviais, tačiau imperfektinio pasyvo raida atskirose kalbose buvo skirtinga. Pvz., vokiečių kalboje imperfektinis pasyvas reiškiamas konstrukcijomis *werde* + būtojo laiko nev. rūšies dalyvis, pvz. *das Haus wird gebaut* „namas yra statomas“; panašiai jis reiškiamas ir latvių (*tikt, tapt* + būtojo laiko nev. rūšies dalyvis, pvz., *ka netuopi basa vesta* „kad nebūtum basa vesta (vedama)“) ir prūsų (pvz., *dats wirst* ‘gegeben wird’) kalbose¹⁵. Kai kuriose slavų ir skandinavų kalbose imperfektinis pasyvas reiškiamas sangražiniais veiksmažodžiais, plg. jau minėtą rusų *дом строится* ir t.t. Tai, kad dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje imperfektinis pasyvas reiškiamas konstrukcijomis su esamojo laiko nev. rūšies dalyviu, be kitų dalykų, matyt, nulėmė ir ta aplinkybė, jog mūsų rašomoji kalba formavosi vakarinių Lietuvos tarmių pagrindu; tose tarmėse vyravo tendencija kaip tik šitaip reikšti pasyvinį veiksmažodį. Sangražiniai veiksmažodžiai, kurie būtų galėję tapti morfologine imperfektinio pasyvo išraiška rytinėse lietuvių kalbos tarmėse, ja netapo tik dėl palyginti lėto pasyvo, kaip gramatinės kategorijos, vystymosi. Sangražinių veiksmažodžių vartojimo pasyvine reikšme, atrodo, negalima laikyti svetimų kalbų įtaka nei rytinėse lietuvių kalbos tarmėse, nei jų pagrindu parašytuose senuosiuose mūsų raštijos paminkluose.

Trumpos išvados:

1) Lietuvių kalbos sangražiniai veiksmažodžiai, reikšdami veiksmažodį, kurio priešastis yra konkretus veikėjas (tipas *batai susiavėjo*), gali labai priartėti prie pasyvo. Tai sudaro galimybę pradėti juos vartoti ir tikrąja pasyvo reikšme.

2. Tendencija reikšti sangražiniais veiksmažodžiais pasyvą pasireiškė rytinėse ir dalyje pietinių lietuvių kalbos tarmių (į rytus nuo Mūšos–Nevėžio ir į pietus nuo Nemuno). Ši tendencija ryški ir tų tarmių pagrindu parašytuose senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose.

3. Tendencija reikšti pasyvą sangražinėmis formomis yra tipologiškai gretintina su kai kurių slavų ir germanų kalbų pasyvo raida. Tipologinis paraleliškumas

¹⁵ Plg. J. Endzelynas, *Baltų kalbų garsai ir formos*, Vilnius, 1957, 195.

pasireiškia dar ir tuo, kad lietuvių kalboje sangražiniai veiksmažodžiai tegali atlikti imperfektinio pasyvo, einančio sakinyje tariniu, funkcijas.

4. Tolesnį sangražinių veiksmažodžių vartojimą pasyvui reikšti literatūrinėje kalboje stabdė vis didėjanti pasyvo, kaip gramatinės kategorijos, morfologizacija perifrastinių konstrukcijų su esamojo laiko nev. rūšies dalyviu pagrindu. Dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje, kur ši morfologizacija yra toliausiai pažengusi, sangražiniai veiksmažodžiai pasyvo funkcijų neatlieka.

DIE ENTWICKLUNG DES LITAUISCHEN PASSIVS UND DIE REFLEXIVVERBEN

Zusammenfassung

Im Artikel werden die Eigentümlichkeiten der Passiventwicklung im Litauischen und der Anteil der Reflexivverben an der Morphologisierung des Passivs behandelt.

Um festzustellen, welche Konstruktionen die Grundlage des litauischen Passivs gebildet hatten, mußten wir viele litauische Dialekte und altlitauische Schriftdenkmäler erforschen. Unsere Analyse zeigt, daß das Passiv sich im Litauischen verhältnismässig spät zu entwickeln begonnen hat und daß es heute noch vielen litauischen Dialekten ganz fremd ist. In den westlitauischen Dialekten entwickelt sich dieses Genus auf Grundlage der Konstruktionen mit dem Partizip des Passivs. In den ostlitauischen Dialekten liegen nur Ansätze eines Passivs vor, wobei die Tendenz vorherrscht, eine passive Handlung durch Reflexivverben auszudrücken. Am weitesten fortgeschritten ist die Entwicklung des Passivs in der Literatursprache; wie in den westlitauischen Dialekten wird das Passiv hier durch Konstruktionen mit dem Partizip des Passivs ausgedrückt; Reflexivverben werden zum Ausdruck des Passivs nicht gebraucht.